VIRTUS

24 | 2017

Benoît Grenier en Wybren Verstegen

Adel en heerlijkheden in Québec

De opkomst en het voortleven van een sociale groep en een feodaal instituut (ca. 1600-2000)*

In 1534 arriveerde de eerste Franse ontdekkingsreiziger in Canada: Jacques Cartier (1491-1557). Hij was, zoals velen voor hem, op zoek naar een kortere route naar Azië en zoals zo velen vond hij de doorgang niet.[1] Een tweede interessante optie voor de Franse ontdekkingsreizigers was om in het noorden het succes van de Spanjaarden Pizarro en Cortés te evenaren door goud en zilver te vinden. Even leken de Fransen in de roos geschoten te hebben. Samuel de Champlain (1567-1635), die in 1608 Québec[2] stichtte, meldde dat hij in de rotsen langs de oevers van de brede Sint-Laurensrivier diamanten had gevonden.[3] Maar het bleek om kwarts te gaan. Als de Frans-Canadezen spreken over Québec als 'Cap Diamant' is dat daarom nooit zonder zelfspot, een symbool van de hoge verwachtingen en de teleurstellende realiteit van de Franse kolonisatie. Met enige hardnekkigheid trachtten de ontdekkingsreizigers en verkenners het gebied langs de Sint-Laurens profijtelijk te maken voor het moederland. De beste manier bleek de handel met de inheemse bevolking in beverbont te zijn, waar

* Dit artikel is een door Wybren Verstegen in samenwerking met Benôit Grenier bewerkte versie van het artikel van de hand van de laatste: 'Le régime seigneurial au Québec', *Bulletin d'histoire politique*, XXIII (2015) 141- 156.

1 G. Havard en C. Vidal, *Histoire de l'Amérique française* (Paris, 2003) 22-24.

2 Met Québec wordt, tenzij anders vermeld, het gebied van La Nouvelle France of 'French Canada' bedoeld waar het seigneuriale systeem heerste. Dit in navolging van B. Grenier, *Brève histoire du régime seigneurial* (Montreal, 2012) 21.

3 M. Geronimi, *Québec et La Nouvelle Orléans. Paysages imaginaires français en Amérique du Nord* (Paris, 2003) 51.

© 2017 Benoît Grenier en Wybren Verstegen | Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis
www.virtusjournal.org | print ISSN 1380-6130

in Europa in de zestiende eeuw een grote vraag naar ontstond.[4]

De pogingen om Québec te koloniseren waren weinig succesvol. Aan het einde van het Franse bewind in 1763 telde het gebied ongeveer 75.000 inwoners. In de Engelse kolonies die later de Verenigde Staten zouden vormen, bedroeg dat aantal toen al meer dan twee miljoen. In de ambitieuze denkschema's van de Franse monarchie was Canada desalniettemin een belangrijk deel van een fictief rijk dat zich uitstrekte van La Nouvelle France in het noorden, via het gebied van de Grote Meren, de *prairies* in wat later de Midwest zou worden, tot aan Saint Dominique (Haïti) in het zuiden. In die grote, vrijwel lege, ruimte was de vestingstad Québec van groot strategisch belang. Wie de stad Québec beheerste, beheerste het stroomgebied van de Sint-Laurens, de levensader van het gebied maar ook het grensgebied tussen de Franse en de Britse kolonies. Botsingen tussen Engeland en Frankrijk kwamen tot een ontknoping in de Zevenjarige Oorlog (1756-1763), door de Engelsen toepasselijk 'The French and Indian War' gedoopt. In 1759-1760 gingen de steden Montreal en Québec voor de Fransen verloren en begon de Britse heerschappij over Canada. Tot die tijd vond de kolonisatie van Québec plaats via het creëren en bevolken van honderden *seigneuries*, die langs de Sint-Laurens en zijn zijrivieren werden gesticht, compleet met banmolens. In deze heerlijkheden heersten de heren, al dan niet van adel, over hun boeren: de *censitaires*, genoemd naar de belasting, de *cens*, die zij hen verschuldigd waren. Dit artikel bespreekt in grote lijnen de geschiedenis van de Franse heerlijkheden in de Nieuwe Wereld rond het gebied van de Sint-Laurensrivier.

Het waren deze edelen en deze heerlijkheden die de geschiedenis van Québec zijn onmiskenbare 'Franse' smaak en kleur gaven. Het seigneuriale systeem is in de politieke geschiedenis van het gebied altijd omstreden geweest. Al met de verovering van Frans-Canada door de Engelsen waren hervormers van mening dat het de kolonisatie en de voorspoed van het gebied had geremd omdat de boeren niet 'vrij' waren zoals in de Britse kolonies. Verdedigers van het stelsel brachten in dat het seigneuriale stelsel een kolonisatie heeft gestimuleerd die zonder dit beschermende kader in dit barre oord anders nooit van de grond was gekomen. Het is de vraag of deze discussie nog relevant is nu de casestudies van Coates hebben laten zien dat de handelingsvrijheid van de kolonisten bij het in gebruik nemen van nieuwe gronden in de praktijk groter was dan de heren lief was en ook dat de oogsten zich onder het Franse bewind bepaald gunstig ontwikkelden.[5] Het verschil tussen vrije en onvrije boeren bleek in economische zin beperkt, de verhitte politieke discussies over de afschaffing van de heerlijke rechten ten spijt. Los van die discussie is het echter voor iedereen duidelijk dat het seigneuriale stelsel de geschiedenis van Frans-Canada diepgaand heeft beïnvloed. De

4 Havard en Vidal, *Histoire*, 35 e.v.

5 C.M. Coates, *The metamorphoses of landscape and community in early Québec* (Montreal-Kingston-London-Ithaca, 2009) met name hoofdstuk 2 'Seigneurial landscapes', 13-31, en hoofdstuk 5 'Lines of authority', 75-100.

politieke en sociale structuur van het platteland, waarbij de 'heren' zowel op het lokale niveau als op het niveau van de kolonie domineerden, is er lange tijd door bepaald. Het feodale ontginningslandschap, in stroken vanaf de rivier(en) het binnenland in, is nog altijd goed zichtbaar in het platteland en in de naamgeving bij de stadsuitbreiding van Québec.[6] Een belangrijke reden daarvan is dat de Engelse verovering van Frans-Canada geen breuk in de geschiedenis veroorzaakte: het seigneuriale systeem is ook na 1763 blijven bestaan. Ook na de onafhankelijkheid van Canada in 1867 bleven resten van het stelsel tot ver in de twintigste eeuw voortleven. Dit artikel richt zich specifiek op de vraag hoe dit stelsel zich ontwikkeld heeft vanaf de kolonisatie en in hoeverre het stelsel door de inheemse adel werd gedomineerd. Vervolgens komt aan de orde hoe en waarom het na 1763 onder Brits bestuur kon blijven voortbestaan, ondanks het anachronistische karakter daarvan en ondanks het feit dat de afschaffing al in de late achttiende eeuw door politieke hervormers wenselijk werd geacht.

Heerlijkheden in Frankrijk en Québec

Nulle terre sans seigneur, zo luidt het gezegde. Heerlijkheden vormden in al hun gevarieerdheid een wezenlijk onderdeel van de Franse plattelandssamenleving gedurende het ancien régime. Sowieso geldt voor grote delen van Europa dat sociale verhoudingen en eigendomsrechten in de vroegmoderne tijd nog altijd slechts begrepen kunnen worden in een feodale context. In de zeventiende eeuw echter, in de tijd dat Frankrijk delen van Noord-Amerika in bezit nam en koloniseerde, had de heerlijkheid door het absolutisme en de centralisatie van de macht in de handen van de vorst, niet meer die centrale plaats in het maatschappelijk bestel die zij in de middeleeuwen had gekend. Dat wil echter niet zeggen dat heerlijkheden helemaal geen rol meer speelden in de bevestiging van de lokale macht van vooral de adel; noch in Frankrijk, noch elders. Met uitzondering van allodiale goederen, *terre sans seigneur*, bleef grondeigendom in Frankrijk onder heerlijk gezag. Frankrijk bleef verdeeld in talloze heerlijkheden in alle soorten en maten.

In de Frankrijk was een heerlijkheid tijdens het ancien régime doorgaans onderverdeeld in een domein, het gedeelte dat naar goeddunken gebruikt werd door de heer zelf, en de rest van het landbezit dat in percelen was toebedeeld aan boeren. Deze *censitaires* konden die grond naar believen verdelen, vererven en verkopen. Het ultieme eigendomsrecht op de grond van de *censitaire* behoorde evenwel de heer toe. De *cens* kreeg in de negentiende en twintigste eeuw in Canada vooral een symbolische waarde; het verwerd tot niet meer dan een recognitiegeld bij onder andere de vervreemding van bezit (*lods et ventes*) en de banrechten op de molen. Daarbij ging het niet alleen om de grond die de boer gebruikte maar tevens om een erkenning van die rechten die ooit

6 Havard en Vidal, *Histoire*, 35 e.v. De voormalige heerlijkheid Beauport, even ten noorden van de stad Québec is er een voorbeeld van.

Jean Baptiste Le Gardeur de Tilly (1698-1757), Chevalier de Saint Louis (1745), officier in dienst van de Franse marine en actief in Cap Breton, Louisiana en Saint Dominique (*foto Library and Archives Canada*)

Daniel Hyacinthe Marie Seigneur Chevalier Liénard de Beaujeu (1711-1755), officier in het Franse leger (*uit Benjamin Sulte,* Histoire des Canadiens-français, 1608-1880 *(5 dln.; Montréal, 1882-1884), V; coll. Bibliothèque et Archives Nationales du Québec*)

aan de heerlijkheid waren verbonden. Van belang is dat de *cens* of cijns was verbonden aan de grond, niet aan de persoon van de *censitaire*. Zij waren geen horigen zoals Oost-Europa die kende tijdens het ancien régime.

De Fransen waren met het stichten van heerlijkheden in Noord-Amerika overigens niet uniek. Virginia en South Carolina kenden feodale regelingen die tijdens en na de Amerikaanse revolutie zijn verdwenen.[7] De Nederlandse nederzettingen aan de kus-

7 H. Brewer, 'Entailing aristocracy in colonial Virginia. Ancient feudal restraints and revolutionary reform', *The William and Mary Quarterly*, LIV (1997) 307-346; A.D. Watson, 'The quitrent system in Royal South

ten van Noord-Amerika kenden eveneens heerlijkheden.[8] In tegenstelling tot de Engelse en Nederlandse, zijn de heerlijkheden en heerlijke rechten in Québec echter bijzonder lang blijven bestaan.[9] Het seigneuriale stelsel overleefde de Engelse verovering van Canada tijdens de Zevenjarige oorlog (1756-1763), de revolutie bij de zuiderburen aan het einde van de achttiende eeuw en de politiek-liberale opstanden in Canada van 1837-'38 in de nasleep van de 'Atlantische revoluties'.[10] Pas in 1854 werd het stelsel afgeschaft. Dit 'anachronistische' element in de geschiedenis van de Nieuwe Wereld heeft al vroeg de nieuwsgierigheid van historici gewekt en is daarom onderwerp van een uitgebreide historiografie over de identiteit van Frans-Canada. Daarbij komt dat het stelsel van oorsprong sterk steunde op de adel in Québec. Alhoewel het adellijke aandeel sinds de zeventiende eeuw slonk, was in de negentiende eeuw nog altijd een deel van de heerlijkheden langs de Sint-Laurens adellijk bezit. Het voortbestaan van die adel is ook al uniek voor de geschiedenis van Noord-Amerika. Bij de zuiderburen in de Verenigde Staten kreeg het idee dat er een echte adel zou moeten worden opgericht, geen poot aan de grond.[11]

Het seigneuriale stelsel in Québec

Volgens Ouellet heeft Frankrijk in de zeventiende eeuw het seigneuriale stelsel langs de Sint-Laurens bijna als een vanzelfsprekendheid, als de enig denkbare constructie, geschapen, uiteraard naar Frans voorbeeld.[12] Québec werd in juridisch-sociaal opzicht als het ware een 'kopie' van het moederland, gesticht overeenkomstig de heersende waarden in het Frankrijk van die tijd, aldus Courville.[13] Of dat werkelijk zo is, is onderwerp van discussie want eigenlijk was de vallei van de Sint-Laurens de enige Franse kolonie waar het seigneuriale stelsel duurzaam gevestigd werd. Elders in Frans-Amerika ontbraken de heerlijkheden vrijwel volledig. Vanaf het begin van de

---

Carolina', *The William and Mary Quarterly*, XXXIII (1976) 183-211.

8 K.S. Bok, *Landlord and tenant in colonial New York. Manorial society, 1664-1775* (Chapel Hill, 1978); J. Jacobs, 'Dutch proprietary manors in America. The patroonships in New Netherland', in: B.H. Roper en B. van Ruymbeke, ed., *Constructing early modern empires. Proprietary ventures in the Atlantic World, 1500-1750* (Leiden-Boston, 2007) 301-326.

9 S. Jaumain en M. Sanfilipo, 'Le régime seigneurial en Nouvelle-France. Un débat historiographique', *The Register*, V (1980) 226-247; B. Grenier en M. Morisette, ed., *Nouveaux regards en histoire seigneuriale* (Québec, 2016).

10 M. Ducharme, *Le concept de Liberté au Canada à l'époque des révolutions atlantiques 1776-1838* (Montreal-Kingston, 2010); A. Greer, *Habitants et patriotes. La rébellion de 1837 dans les campagnes du Bas-Canada* (Montréal-Boréal, 1997).

11 W. Doyle, *Aristocracy and its enemies in the Age of Revolution* (Oxford, 2009), hieruit hoofdstuk 4: 'Aristocracy avoided. America and the Cincinnati', 86-137.

12 F. Ouellet, 'Propriété seigneuriale et groupes sociaux dans la vallée du Saint-Laurent (1663-1840)', *Revue de l'Université d'Ottawa*, XLVII (1977) 183; M. Trudel, *Les débuts du régime seigneurial canadien* (Montréal, 1974) 8.

13 S. Courville, 'Espace, territoire et culture en Nouvelle-France: une vision géographique', *Revue d'histoire de l'Amérique française*, XXXVII (1983) 419.

geschiedenis van Frans-Amerika heeft de Franse monarchie ingestemd met het stichten en uitgeven van lenen en heerlijkheden in Québec, al duurde het een tijd voor die heerlijkheden er daadwerkelijk kwamen. Pogingen het gebied te bevolken, te koloniseren in de eigenlijke betekenis van het woord, kwamen maar moeizaam van de grond. Sieur La Rocque de Roberval was de eerste die, in 1541 van Frans I, toestemming kreeg een gebied te koloniseren. Dat was de kolonie van Charlesbourg-Royal, stroomopwaarts van de stad Québec gelegen, maar heerlijkheden stichtte hij daar niet. Ook zijn eerste navolgers kwamen daar niet toe. Het wachten was op de *Compagnie des Cent-Associés*, opgericht door Richelieu in Parijs in 1627 en ontbonden in 1663. De pretentie van de compagnie was om het gehele gebied dat de Fransen claimden in die tijd, van de noordpool tot Florida, op te delen in heerlijkheden. In werkelijkheid gebeurde dat maar op bescheiden schaal, in Québec en het iets oostelijker gelegen eveneens Franse Acadia.[14] Het was niet, zoals in de latere Verenigde Staten, een kolonisatie die gericht was op het verdrijven van de oorspronkelijke bewoners. De Franse politiek was altijd gericht op het incorporeren van de Indianen. Zij werden in de zeventiende eeuw via verdragen tot Franse onderdanen gemaakt om daarmee, vanwege het gebrek aan kolonisten, het Franse gezag in het gebied te legitimeren.[15]

Na de ontbinding van de *Compagnie des Cent-Associés* in 1663 trokken Colbert en Lodewijk XIV de kolonisatie tijdelijk weer naar zich toe. Het stichten van heerlijkheden werd door hen wegens de geringe successen verlaten. De Compagnie had slechts enkele duizenden kolonisten naar het gebied kunnen krijgen. In het aangrenzende Île du Cap Breton (aan de noordzijde van Nova Scotia) werd toen zelfs het stichten van heerlijkheden uitdrukkelijk verboden. Maar deze situatie duurde slechts kort. Onder Jean Talon (1626-1693), intendant voor Frans-Canada tussen 1665 en 1668, werd de kolonisatiepolitiek opnieuw ter hand genomen en hij had meer succes bij het stichten en bevolken van heerlijkheden. Het aantal daarvan steeg onder zijn bewind spectaculair: er werden er in de jaren zeventig van de zeventiende eeuw ongeveer negentig gesticht. In de achttiende eeuw zette de groei door zodat Québec rond 1760 circa 260 heerlijkheden telde. Verreweg de meeste daarvan lagen dicht langs de oevers van de Sint-Laurens zodat de boeren gemakkelijk toegang hadden tot de markten in de (kleine) steden.

Edelen en 'seigneurs' onder het Franse bewind in Québec[16]

Vanaf het begin van de Franse kolonisatie had de adel, zoals kon worden verwacht in het ancien régime, ondanks zijn geringe demografische gewicht een belangrijk aan-

---

14 Trudel, *Les débuts*, 2.

15 M. Lavoie, *C'est ma seigneurie que je réclame. La lutte des Hurons de Lorette pour la seigneurie de Sillery, 1650-1900* (Montréal, 2010).

16 Grenier, *Brève histoire*, 118-124.

deel in het seigneuriale stelsel. De adel in Québec bestond uit (de afstammelingen van) personen die al voor hun vertrek naar de Nieuwe Wereld van adel waren, aangevuld met (de erfgenamen van lieden) die wegens diensten aan de kroon, doorgaans militaire maar een enkele maal ook bestuurlijke, in de adelstand waren verheven. Normaal gesproken verwierven deze nieuw geadelden eerst een heerlijkheid alvorens zij in de adelstand werden verheven. Het kon daarbij zowel gaan om grondheerlijkheid als om banheerlijkheid. De koppeling tussen adeldom en het bezit van een heerlijkheid bleef daardoor sterk. Het bezit van een *seigneurie* verschafte duidelijk status en om die reden werd de naam van de heerlijkheid, evenals in bijvoorbeeld de Republiek, aan de familienaam toegevoegd door zowel burgers als edelen.

Volgens Gadoury stonden 170 immigranten en elf inwoners van Québec die in de adelstand waren verheven, aan de basis van het adellijke milieu van Frans-Canada tijdens het ancien régime.[17] Terwijl in Frankrijk in de achttiende eeuw duizenden nieuwe edelen werden gecreëerd, stokte het in de adelstand verheffen van Canadezen al in 1716. Aan het einde van de Franse tijd in Canada kwam het wel voor dat belangrijke functionarissen in staat werden gesteld een heerlijkheid te verwerven om hun prestige te verhogen, maar dat gebeurde zonder dat zij door de kroon tot de adel werden toegelaten. De burgerlijke bezitters van *seigneuries* vormden samen met de oude adellijke en recentelijk geadelde families aan het einde van het Franse regime een landelijke elite van enige tientallen families die, vooral na de komst van de Engelsen, ook onderling huwelijken sloten en het bestuurlijke en economische leven domineerden. Het standsbesef binnen deze elite van Québec week niet af van wat in Europa gebruikelijk was. De afstand tot de gewone boerenbevolking werd daarbij gehandhaafd. Een voorbeeld is de *seigneuresse*, vrouwe, Marie-Catherine Peuvret, die haar zoon onterfde omdat hij het 'hield' met een dochter van één van de *censitaires*.[18]

Gadoury kwam in 1993 tot de volgende schatting van de demografische betekenis van de adel in Québec. Tot 1685 kon 2,5 procent van de bevolking, rond dat jaar ruim 300 personen, in Frans-Canada tot de adel gerekend worden, rond 1700 zelfs 3,5 procent. In de achttiende eeuw telde de groep 600 à 800 personen.[19] Dit terwijl in Frankrijk zelf slechts één à 1,5 procent van de bevolking van adel was. In de loop van de achttiende eeuw groeide de bevolking van de kolonie evenwel sneller dan het aantal edelen, zodat tegen 1760 nog maar één procent van de kolonisten van adel was. Daar zijn een paar oorzaken van te geven. Adellijke zonen onderscheidden zich van de rest van de mannelijke kolonisten door hun hoge huwelijksleeftijd en een relatief groot aantal celibatairen (die doorgaans carrière maakten binnen de geestelijkheid). Bovendien lag de zuigelingensterfte in adellijke families hoger, vermoedelijk door het in-

17 L. Gadoury, 'Les nobles en Nouvelle-France', *Cap-aux-diamants. La revue d'histoire du Québec*, XXXIV (1993) 28-31.

18 B. Grenier, *Marie-Catherine Peuvret (1667-1739). Veuve et seigneuresse en Nouvelle-France* (Sillery, 2005) 260.

19 L. Gadoury, *La noblesse de Nouvelles-France. Familles et alliances* (Michigan, 1992) 156.

zetten van voedsters. Het aandeel van de adel in de totale bevolking van Frans-Canada zou na de verovering door de Engelsen nog verder teruglopen tot 0,8 procent, doordat een deel van de adel naar het moederland vertrok.

De vraag wie van adel was, was ook in Canada niet alleen een kwestie van afstamming maar ook van status, met een passende deftige levensstijl en het afzien van fysieke arbeid. Sommige vormen van handel, zoals grootschalige pelshandel, waren daar overigens niet mee in strijd. Gadoury stelt dat de Canadese adel zich eigenlijk in essentie niet onderscheidde van die in Europa, maar desalniettemin hadden de remigranten in het moederland vaak grote moeite om hun adellijke status erkend te zien door hun collega's. Canadezen werden al snel geafficheerd als *sauvages*.[20]

De niet al te sterke demografische positie van de adel in Québec had tot gevolg dat lang niet alle heerlijkheden in adellijke handen waren. Dat was politiek gezien wel de opzet geweest van de vorsten, die overduidelijk de adel bij het toekennen van heerlijkheden bevoordeelden. In totaal zijn er in Québec na 1670 ruim 170 heerlijkheden toegekend aan edelen, slechts 78 aan burgers en nog eens zes aan de geestelijkheid.

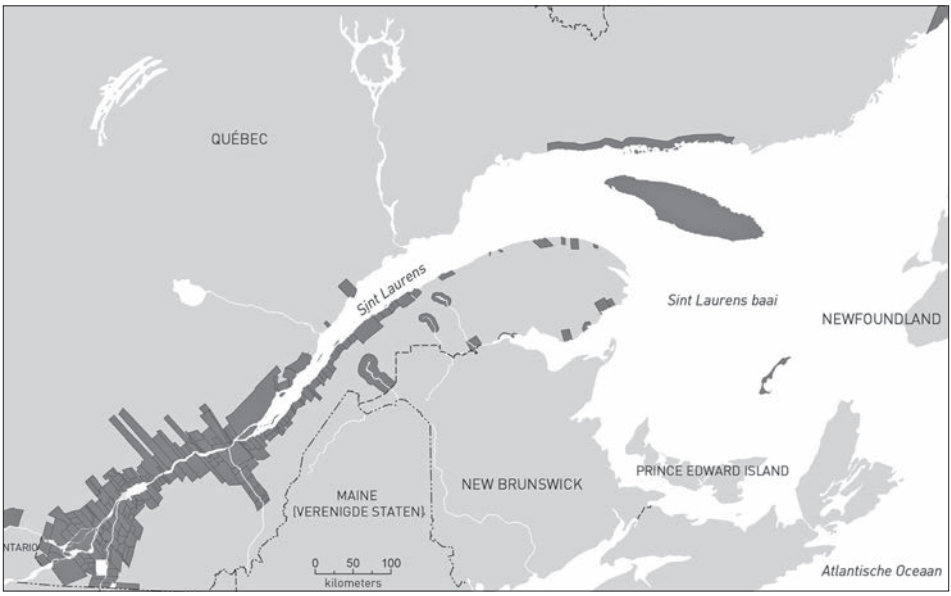
Volgens Ouellet leidde het maken van een 'replica' van het Franse ancien régime als vanzelf tot een beleid waarbij het feodaliseren van het gebied werd toevertrouwd aan de eerste twee standen, dus de adel en de geestelijkheid. Het resultaat was dat omgekeerd het bezit van een heerlijkheid gezien werd als een teken van adeldom, hoewel dat uitdrukkelijk niet de bedoeling was. Hier is een interessante overeenkomst zichtbaar met de Nederlandse Republiek: burgers die een heerlijkheid bezaten, claimden ook in Québec gaarne een adellijke status; de figuur die in Frankrijk bekend geworden is als de *bourgeois gentilhomme*. De Franse vorsten hadden dat wel zien aankomen, want al in 1579 bepaalde Hendrik III (1574-1589) uitdrukkelijk dat dit niet het geval was.[21] Niet-edelen konden dus heerlijkheden bezitten, maar werden daarmee net zomin als in Europa van adel. Edelen konden formeel trouwens de status van *censitaire* krijgen als zij grond kochten in een andere heerlijkheid, maar dat was alleen van juridische en niet van sociale betekenis.

In 1663 was de verhouding tussen niet-adellijke en adellijke bezitters van heerlijkheden ongeveer gelijk. Edelen bezaten 32 heerlijkheden, de geestelijkheid vijf en (andere) niet-edelen dertig. In de eerste helft van de achttiende eeuw kwam daar ondanks de toename van het aantal heerlijkheden in Québec geen verandering in. Gerekend naar de oppervlakte was in 1663 de adel met zeventig procent van het seigneuriale gebied echter zonder meer dominant, maar dat aandeel verminderde. Rond 1760 had de adel niet meer de meerderheid van de heerlijkheden in bezit. Steeds vaker vinden we *roturiers* onder de bezitters van heerlijkheden, en dat waren niet allemaal

---

20 Gadoury, 'Les nobles en Nouvelle-France', 30.

21 Letterlijk luidde de tekst: 'Les roturiers ou non-nobles achetant fiefs nobles ne seront pour ce anoblis, ni mis au rang et degré des nobles, de quelque revenu et valeur que soient les fiefs par eux acquis'. J.P.P. de Courcelles, *Dictionnaire universel de la noblesse de France*, 1e série (Parijs, 1820) 253.

Overzichtskaart van alle voormalige *seigneuries* in de omgeving van Québec (*kaart Centre interuniversitaire d'études québécoises (CIEQ), Université Laval; bewerking Bert Brouwensteijn, Vrije Universiteit, Amsterdam*)

grands bourgeois. Onder de nieuwe eigenaren mengden zich zelfs een tiental rijk geworden boeren,[22] terwijl na verlies van de Zevenjarige Oorlog ook heerlijkheden werden verworven door Engelsen. Zij werden vaak gekocht van Franse families die het land verlieten. De samenstelling van de groep bezitters van heerlijkheden raakte zo meer en meer divers.[23] De sociale stijging die het bezit van een heerlijkheid betekende was uit de aard van de zaak voorbehouden aan de *happy few* die er een wisten te bemachtigen. Dat werd steeds lastiger, want in de loop van de achttiende eeuw werden er steeds minder gesticht en onder het Engelse bewind kwam dit proces in de praktijk geheel tot stilstand.

22 B. Grenier, *Devenir seigneur en Nouvelle-France. Propriété seigneuriale et mobilité sociale dans le gouvernement de Québec sous le régime français,* ongepubliceerde dissertatie Universiteit van Laval, 2000.

23 C. Nish, *Les bourgeois-gentilshommes en Nouvelle-France, 1729-1748* (Montréal, 1968).

De *seigneurs*

Heerlijkheden waren er in soorten en maten. Vooral het opsplitsen van heerlijkheden, waarbij net als in het Europa van het ancien régime 'achterlenen' (*arrière-fiefs*) gevormd konden worden, zorgde ervoor dat zij qua omvang sterk konden verschillen. Oorspronkelijk vormden de heerlijkheden een ontginningslandschap vanaf de rivier het binnenland in. Maar door afsplitsingen verloren kleinere heerlijkheden hun directe toegang tot de rivier. De heerlijkheden in handen van de geestelijkheid werden niet opgesplitst en waren daarom meestal juist relatief groot van omvang, zoals het enorme l'île Jésus ou Beaupré. De verhoudingen tussen 'heren' en 'boeren' was ook al verschillend per *seigneurie* omdat er nogal uiteenlopende soorten 'heren' waren: oude adel, nieuwe adel, heren die zich sterk met de grond verbonden voelden en heren die de *censitaire* maar zelden te zien kreeg. In de Canadese geschiedschrijving is lange tijd over het hoofd gezien dat absenteïsme één van de belangrijkste kenmerken van het seigneuriale stelsel in Canada was, en dat tot diep in de negentiende eeuw. In 1850 resideerde maar veertig procent van de heren op hun heerlijkheid.

Verder leverden lang niet alle heerlijkheden voor de heren voldoende op om van te leven. Een globale schatting is dat een familie ongeveer honderd boeren-kolonisten behoefde om in zijn levensonderhoud te kunnen voorzien. Inkomsten uit andere bronnen, met name functies in het leger of het gouvernement en voor een enkeling uit de (pels)handel, waren nodig om rond te komen. Om die reden waren vele heren gebonden aan de stad. De geringe inkomsten die uit een heerlijkheid vielen te halen, stimuleerden dus dit absenteïsme. Ook families die meer dan één heerlijkheid in bezit hadden, versterkten het absenteïsme. Wederom hier valt weer de overeenkomst met de situatie in de Republiek op. Een verschil is wellicht dat in Canada residerende heren vaak van eenvoudige komaf waren en zich maar weinig of in het geheel niet onderscheidden niet van andere kolonisten.[24] Sommigen waren zelfs analfabeet en volledig afgescheiden van de elite. Dat laatste ook in geografische zin. We vinden ze op de kleine afgesplitste heerlijkheden op afstand van de centra (de steden Montreal en meer nog Québec). Vertegenwoordigers van deze groep waren onder andere de heren des Tremblay, seigneurs des Éboulements, of de heren van de L'Isle-Verte.[25] Zij staan onder andere beschreven in een werk uit 1769 van de Engelse romanschrijfster Frances Brooke, die met haar echtgenoot, een Engelse dominee, na de Engelse verovering door Frans-Canada reisde. Het viel haar op dat 'few, even of the seigneurs, [were] being able to write their own names'.[26] Voor dergelijke ongeletterden was het lastig een stand op te houden als *seigneur*. Onder druk van de gewoonte om een comfortabel buiten op het

---

24 Nish, *Les bourgeois-gentilshommes*, 53-54.

25 B. Grenier, 'Seigneurs résidants et notabilité dans la vallée du Saint-Laurent (XVIIe-XIXe siècle)', *Annales de Bretagne et des Pays de l'Ouest*, CX (2003), 59-75.

26 F. Brooke, *The history of Emily Montague* (Londen, 1969). Brief van 9 juli 1766. Zie ook B. Dufebvre, *Cinq femmes et nous* (Québec, 1950) 40-41.

platteland aan te houden raakten dergelijke boeren-*seigneuries* bovendien in de loop van de achttiende eeuw via verkoop in handen van de echte elite.

Heren en boeren

Uit de Franse geschiedenis weten we dat de verhoudingen tussen heren en hun boeren (vaak) niet harmonieus waren. Wederzijds waren er klachten over de rechten en verplichtingen van de heren. Boeren stelden dat de heren door langdurige afwezigheid van hen vervreemd waren geraakt en geen aandacht voor hen hadden. In Canada was het niet anders. De constructie en het onderhoud van de banmolens op de heerlijkheid en de aanleg en het onderhoud van wegen en bruggen vielen onder het *corvée* van de boeren en vonden plaats onder de niet altijd even bezielende leiding van de heren. Er waren vele rechtszaken tussen heren en boeren, waarbij de laatsten erover klaagden dat de lasten, uitgedrukt in geld en verplichte arbeid, in ongunstige verhouding stonden tot de inzet van de bezitters van de heerlijkheden.

Zeker in de vroege geschiedenis van de kolonie was de *seigneur* de lokale machthebber. Het gezag van de heren werd geleidelijk aan, zeker bij absenteïsme, beperkt door het groeiende gemeenschapsbesef onder de kolonisten. De vertrouwelijkheid tussen heren en boeren, of zo men wil het 'patriarchale' gezag van de *seigneur*, bleef niet wat de kolonisten het meeste aan de grond bond en hing uiteraard ook in hoge mate af van de manier waarop de heer zijn invloed en macht gebruikte. Langzaam maar zeker werd niet de heerlijkheid maar 'de parochie' het centrale element in het leven van de kolonisten. (Kerkelijke) notabelen en seigneurs vormden elkaars 'tegenmacht', als het om het gezag over de kolonisten ging. Die 'tegenmacht' van de gemeenschap onder leiding van de priesters, benoemd door de bisschop en daarmee met groot gezag bekleed, kon zich evenwel pas ontwikkelen als het inwonertal van een dorp voldoende omvang kreeg om een parochie te stichten.[27] Als dat eenmaal het geval was, werd de kerk, ook als gebouw, het centrum van de gemeenschap. Daar kwam bij dat het Franse bestuur in Québec geleidelijk uitkristalliseerde zodat ook lokale overheidsdienaren en – niet te vergeten in een gevaarlijk gebied als Québec waar indianen en Engelsen nooit ver weg waren – de officieren van de militie mannen van gezag waren. Hierbij moet dan wel bedacht worden dat kapiteins ook de bezitter van de heerlijkheid konden zijn in de buurt van waar zij gelegerd waren.

Het bevolken van het gebied was problematisch. De heren genoten, omdat er weinig kolonisten waren, weinig inkomsten uit de heerlijkheid en waren om die reden niet geneigd veel in de verbetering van de infrastructuur te steken, hetgeen het aantrekken van kolonisten weer afremde. Wanneer het de heren vooral ging om het prestige van het bezit van een heerlijkheid, wat tot uiting kwam in hun naam, en niet om

27 B. Grenier, 'Pouvoir et contre-pouvoir dans le monde seigneurial laurentien aux XVIIIe et XIXe siècles: sonder les limites de l'arbitraire seigneurial', *Bulletin d'histoire politique*, XVIII (2009) 143-163.

de inkomsten, raakte de zaak werkelijk in het slop. Het was in veel gevallen een vicieuze cirkel waarin het koloniale bewind verzeild raakte. In 1711 leidde dit ertoe dat Lodewijk XIV verordonneerde dat de heerlijkheden daadwerkelijk in cultuur genomen en ontwikkeld moesten worden. Indien dit niet gebeurde, kon hij de heerlijkheid, een leen immers, opeisen en toevoegen aan het koninklijk domein.[28] Het is nog maar de vraag of dit dreigement ter plaatse erg serieus genomen werd. In de praktijk 'vulden' de heerlijkheden zich met kolonisten in een tempo dat gelijk op ging met dat van de algemene bevolkingstoename. Dit ging echter zo langzaam dat de *seigneuries* pas in het begin van de negentiende eeuw daadwerkelijk lonend werden, maar toen was het Franse bewind al ten einde.

Het overleven van het ancien régime na de Engelse verovering in 1763

20 Het archaïsche karakter en de formele ongelijkheid die in Frans-Canada bestond vormden een van de motieven van de Anglo-Amerikanen om 'La Nouvelle France' te veroveren. Het idee dat de Franse kolonisten bevrijd moesten worden van een 'feodale tirannie' ontbrak niet in de oorlogsretoriek van de Amerikaanse kolonisten. De edelen, en met name de militairen onder hen, werden door de Engelsen als vijanden gezien, dus migreerden velen onder politieke druk naar Frankrijk. Over de gevolgen van hun vertrek is in Canada lange tijd een heftige discussie gevoerd. Ruggiu heeft in 2012 laten zien hoe complex de motivatie achter hun vertrek was en welke grote rol hun familienetwerken speelden in de beslissing om te blijven of te vertrekken.[29] Een andere kwestie was in hoeverre de sociale 'onthoofding' van het platteland van Québec als gevolg van dit vertrek heeft bijgedragen aan de inferieure status en de gebrekkige sociaal-economische ontwikkeling van de achtergebleven kolonisten. De betrekkelijkheid van die stelling werd duidelijk na het diepgravende onderzoek van Larin, die aantoonde dat het uiteindelijk om 290 edelen ging, minder dan de helft toch, die de Nieuwe Wereld definitief de rug toekeerden.[30]

Toen de Engelse overwinning met de capitulatie van Montreal en Québec in 1760 eenmaal een feit was, bleek er toch een zekere ambivalentie te schuilen in de Engelse houding ten opzichte van de heerlijkheden. Het bezit van de vertrokken families werd niet geconfisqueerd en *seigneuries* en seigneuriale rechten werden niet opgeheven. De remigranten verkochten wel dikwijls hun heerlijkheden aan de nieuwe machtheb-

---

28 Deze besluiten zijn bekend geworden als 'les arrêts de Marly'. A. Laberge en J. Mathieu, ed., *L'occupation des terres dans la vallée du Saint-Laurent. Les aveux et dénombrements, 1723-1745* (Sillery, 1991).

29 F.J. Ruggiu, 'Le destin de la noblesse du Canada, de l'Empire français à l'Empire britannique', *Revue d'histoire de l'Amérique française*, LXVI (2012) 37-63.

30 R. Larin, 'Les membres de la noblesse canadienne passés en France à la Conquête. Recensement nominatif et vue d'ensemble', ongepubliceerde tekst gepresenteerd op de studiedag *Nouveaux regards sur la noblesse canadienne*, gehouden aan de Universiteit van Sherbrooke (Canada), 17 maart 2015.

bers. De nieuwe gouverneur Murray kocht dergelijke heerlijkheden al voor zichzelf op voordat de vrede van Parijs (1763) tussen Engeland en Frankrijk was getekend, en bedeelde een aantal toe aan zijn getrouwen, zoals de Schotten John Nairne et Malcolm Fraser. Het prestige dat kleefde aan het bezit van heerlijkheden was de gouverneur niet ontgaan. De Engelsen hanteerden in Frans-Canada naast het seigneuriale ook hun eigen systeem, dat van de *free and common socage* waarbij de grond van de pachters vrij was van seigneuriale verplichtingen. In 1771 stond de Engelse kroon het stichten van nieuwe heerlijkheden zelfs expliciet toe aan de gouverneur, maar hiervan is in de praktijk geen gebruik gemaakt; het regime kon toe met de bestaande heerlijkheden. Van groot gewicht was vervolgens de zogenaamde 'acte van Québec' van 1774 waarbij het nieuwe Engelse gouvernement, zonder overigens het seigneuriale systeem met zoveel woorden te noemen, het bestaande Franse rechtsstelsel in Québec handhaafde. Deze beslissing leidde ertoe dat een aantal vertrokken adellijke families vanuit Frankrijk, waar zij niet konden aarden, terugkeerden naar Canada.[31] De verhoudingen tussen de Franse adellijke families en het Engelse gouvernement verbeterden nog meer tijdens de Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlog, waarin de eersten zich trouw aan de Engelse zaak toonden en zich met bravoure in de strijd mengden. Deze edelen werden beloond met belangrijke politieke functies in het bestuur.[32]

Desalniettemin zou het seigneuriale systeem in Canada geleidelijk verzwakken. In 1791 volgde een tweedeling in Canada in het overwegend door Engelsen gekoloniseerde Upper-Canada (Ontario) en het Franse Lower-Canada, maar ook in het Franse deel zou het systeem van de *free and common socage* de normale wijze van gronduitgifte aan kolonisten worden. Met de toestroom van Engelse kolonisten raakte het seigneuriale stelsel geleidelijk aan in de verdrukking.[33] Een van de oorzaken daarvan was dat tussen 1760 en 1840 de bestaande heerlijkheden steeds vaker in Engelse burgerlijke en, niet te vergeten, protestantse handen kwamen en dit maakte, ook heel geleidelijk, een einde aan het hiërarchische Franse denken op het platteland van Québec waarin vanouds een sterk sociaal onderscheid bestond tussen de geestelijke en wereldlijke 'heren' enerzijds en hun *censitaires* anderzijds. De *censitaire* werd min of meer een anachronisme in een samenleving van vrije(re) boeren.[34] Bij de eerste verkiezingen voor het Lagerhuis van Lower-Canada in 1791 kregen de meestal adellijke *seigneurs*

---

31 R. Larin, 'L'exode de Canadiens à la Conquête, le Petit-Canada de la Touraine, 1760-1840', *Cahiers généalogiques*, I (2008) 40; R. Legault, *Une élite en déroute. Les militaires canadiens après la Conquête* (Outremont, 2002) 202.

32 S. Imbeault, *Les Tarieu de Lanaudière. Une famille noble après la Conquête, 1760-1791* (Québec, 2004).

33 B. Grenier, '"Le dernier endroit dans l'univers." À propos de l'extinction des rentes seigneuriales au Québec, 1854-1971', *Revue d'histoire de l'Amérique française*, LXIV (2010) 75-98; B. Grenier (met medewerking van M. Morissette), 'Les persistances de la propriété seigneuriale au Québec. Les conséquences d'une abolition partielle et progressive (1854-1970)', *Histoire et sociétés rurales*, XL (2013) 61-96.

34 Ouellet, 'Propriété seigneuriale et groupes sociaux', 198.

De grote *seigneurie* van Beaupré, ten noordoosten van de stad Québec in zijn huidige toestand. De *seigneurie* werd gesticht in 1636 door de Compagnie de la Nouvelle-France (*foto Benoît Grenier*)

echter nog altijd vijftig procent van de zetels,[35] maar daarna voltrok zich een steeds verdergaande verburgerlijking van de politiek, die werd gedomineerd door burgers afkomstig uit vrije beroepen (artsen, juristen) en de wereld van de commercie.[36]

35 D. Vaugeois, *Québec 1792. Les acteurs, les institutions et les frontières* (Montréal, 1992).

36 Dit proces staat beschreven in K. Lalancette, 'Les seigneurs à la Chambre d'assemblée du Bas-Canada (1792-1814)', in: B. Grenier e.a., ed., *Nouveaux regards en histoire seigneuriale* (Sillery, 2016) 220.

Afschaffing van de heerlijkheden[37]

Met de opkomst van de moderne tijd, met spoorwegen en stoomkracht, ondersteund door de ideologie van de vrije eigendom en het vrij ondernemerschap, was het een kwestie van tijd voor het seigneuriale systeem zou verdwijnen. Het is eigenlijk nog opmerkelijk dat het zo lang is blijven bestaan. De rechten van de heer, zoals het bedrag dat de boer moest betalen bij overdracht van bezit (*lods et ventes*), het bestaan van banmolens en waterrechten, en vergelijkbare anachronismen werden vanaf het begin van de negentiende eeuw, net als in Nederland sinds de omwenteling van 1795, steeds scherper ter discussie gesteld, vooral vanuit de stad. Maar het duurde nog vele decennia voor dat verzet vrucht zou dragen. Al in 1801 stelde een onderzoekscommissie voor om het stelsel af te schaffen, maar tevergeefs. Nog in 1821 wees een commissie uit het Lagerhuis van Lower-Canada het afschaffen van het stelsel af. Het systeem werd door de oude elite zelfs in zekere zin geïdealiseerd. De bevolking was er mee vertrouwd, stelde de commissie, en het was onderdeel van het politiek-etnisch traditionalisme en de religieuze eigenheid van Franstalig Canada. Aan de andere kant waren er in de jaren 1820-1840 wel degelijk petities van *censitaires* die zich verzetten tegen wat zij zagen als 'misbruiken' die het stelsel zou veroorzaken, en afschaffing bepleitten, tegen de wens van clerus en de heren in. Dergelijke petities stonden niet los van een algehele aversie tegen het seigneuriale systeem, die zichtbaar werd tijdens de liberale rebellies in Canada in 1837-1838.

Voor een van de belangrijke voorvechters van de ontwikkeling van een liberaler en moderner Canada, Louis-Joseph Papineau, zelf een *seigneur* en leider van de zogenaamde patriotse partij in Lower-Canda, mocht het afschaffen van het stelsel niet te radicaal gebeuren. Afschaffing van het systeem zonder meer zou arbitrair, illegaal en niet te rechtvaardigen zijn. De voormalige eigenaren van de heerlijke rechten zouden daarvoor gecompenseerd moeten worden. Het was een mening die niet werd gedeeld door de in 1849 opgerichte *Convention Anti-Seigneuriaal de Montreal du Peuple.* Na een volgende politieke hervorming die Lower en Upper Canada verenigde, accepteerde het nieuw verkozen parlement van het verenigde Canada in 1854 een wet die het stelsel inderdaad afschafte. Het parlement maakte daarbij een buiging naar het feodale verleden van Québec door te stellen dat het een nuttig stelsel was geweest tijdens het ancien régime en de kolonisatie van het gebied had bevorderd, maar dat het wel tijd werd het stelsel te verlaten. Dat gebeurde in de *Acte pour l'abolition des droits et devoirs féodaux dans le Bas-Canada*. Er waren in diverse jaren (1822, 1825 en 1840) al regelingen getroffen die het de *censitaires* mogelijk maakten hun feodale verplichtingen af te kopen. De wet stelde dat grond die de heren in feite in eigendom hadden in het vervolg aan geen feodale verplichtingen onderhevig meer waren, het werd hun 'volle' eigendom. Om die reden ontstond vanuit oude heerlijkheden modern groot-

37 Grenier, *Brève histoire*, 191- 210.

De *manoir* van de *seigneurie* Gaspé, ten zuidwesten van de stad Québec voor de brand in 1908. De *seigneurie* werd gesticht in 1738, maar de grond van de *seigneurie* werd pas in de vroege negentiende eeuw in cultuur gebracht (*foto E. Mercier Cacouna, circa 1890; coll. Bibliothèque et Archives National de Québec*)

grondbezit.[38] Zij konden dit bezit uiteraard voortaan ook naar eigen inzicht vervreemden. In inmiddels geürbaniseerde gebieden bijvoorbeeld werden de voormalige heerlijkheden in kleine percelen verkocht, hetgeen de eigenaren substantiële inkomsten bezorgde. Ten slotte trok de staat nog ongeveer tien miljoen Canadese dollar uit om eigenaars van heerlijkheden schadeloos te stellen voor hun verlies aan inkomsten uit heerlijke rechten. Het gehele proces rond de afschaffing van de heerlijkheid werd daarbij minutieus geboekstaafd, waarbij het minste of geringste feodale *corvée* omgezet werd in een geldsom. In 1859 werd het proces afgesloten. Doordat nogal wat heerlijkheden in de loop der tijd waren gesplitst ging het uiteindelijk om het opheffen van 330 *seigneuries*.

Dat wil niet zeggen dat er nu iets wezenlijk veranderde aan de verhouding tussen heren en boeren. Dezelfde heer als die van vóór de opheffing, inde nu het geld. Seig-

38 Een in Québec bekend, maar ook zeer uitzonderlijk, voorbeeld is de *seigneurie* van Beaupré, een enorm bosgebied van 1.600 km² (zie de afgebeelde foto) dat nog altijd toebehoort aan het Séminaire van Québec: www.seigneuriedebeaupre.com (geraadpleegd 17 nov. 2017).

De replica van *manoir* Gaspé, die in 2008 als museum werd opengesteld voor het publiek (*foto Benoît Grenier*)

neuriale verplichtingen werden omgezet in gewone betalingen die niet hoger of lager uitvielen dan voor de afschaffing. Zelfs de traditionele betaaldag (Sint-Maarten, 11 november) bleef bestaan. Alleen als de *censitaire* de mogelijkheid aangreep om zijn verplichtingen te kapitaliseren werd hij grondeigenaar. De som daarvoor werd vastgesteld op een geldelijke vergoeding van zeventienmaal het jaarbedrag (dat jaarbedrag bedroeg dan omgekeerd 6 procent van de waarde). De heer heette nog altijd *seigneur* en de boer *censitaire*. De afschaffing had ook geen politieke gevolgen, noch lokaal, noch nationaal.

De langzame verdwijning van het seigneuriale regime in Québec

Het zou nog tot 1981 duren voordat er definitief een punt gezet werd achter de geschiedenis van de heerlijkheden in Franstalig Canada. '1854' was vooral een formele breuk. In de eerste helft van de twintigste eeuw boog het Lagerhuis van Québec zich nog diverse malen over de feodale erfenis van Québec. Het ging daarbij om de verplichte betalingen, *rentes*, aan de eigenaars van de voormalige heerlijkheden. Het afschaffen van geldelijke betalingen die nog dateerden uit het feodale tijdperk stond diverse malen op de agenda, maar de heersende liberale partij in Québec vond het niet de moeite er aandacht aan te besteden zodat het een slepende zaak werd en de *censitaire* voor eeuwig leek voort te bestaan. In maart 1909 gebruikten de conserva-

tieve afgevaardigden nog steeds archaïsche begrippen in hun pleidooi voor het verbeteren van de positie 'des censitaires dans les seigneuries'. De liberaal Gabriel Marchand bepleitte het zonder compensatie afschaffen van deze *rentes*. Een ander voorstel was deze betalingen op te laten kopen door de gemeenten waarin de *seigneurie* gelegen was, maar dergelijke voorstellen bleven liggen.

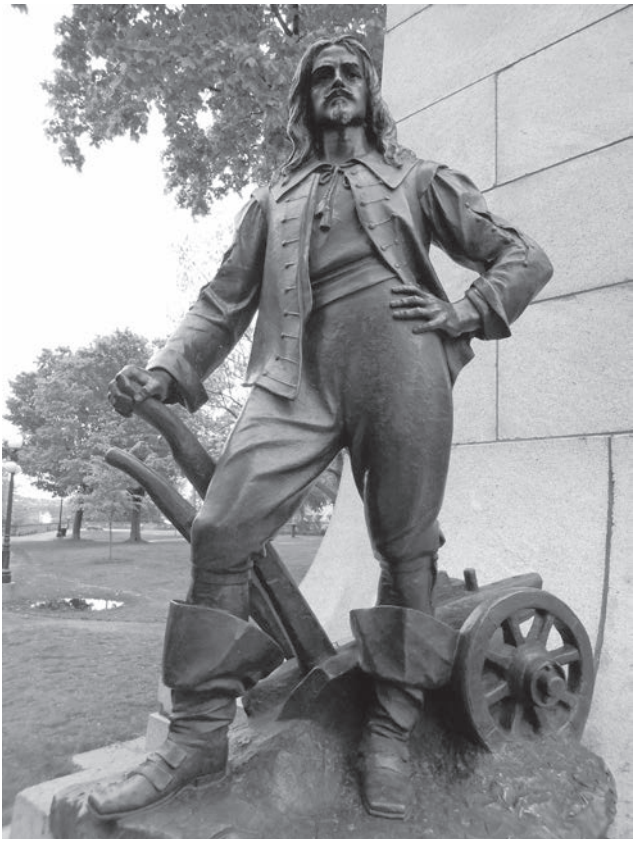
In 1926 stelde de afgevaardigde Télesphore-Damien Bouchard, tevens burgemeester van Saint-Hyacinthe, voor de zaak nog eens te bekijken. De *rentes* zouden een verzwaring vormen voor de boeren en de landbouwgrond van Québec onnodig minder rendabel te maken. Hij dramatiseerde de situatie door er op te wijzen dat nog altijd boeren jaarlijks een 'pelgrimage' naar hun (absente) heer moesten maken om de seigneuriale betaling eigenhandig te overhandigen aan iemand die toevallig eigenaar was geworden van oorspronkelijk oud- adellijk bezit.[39] Geïnspireerd door oude Franse regelgeving rond het opheffen van de feodaliteit in Savoie, stelde hij voor een nationale organisatie in het leven te roepen die alle seigeuriale betalingen in de gemeenten van Québec zou inventariseren.[40] Steunend op de *Union des municipalités du Québec,* waarvan hij tussen 1919 en 1937 secretaris was, bewerkte hij zijn collega-burgemeesters om mee te werken aan het verdwijnen van de laatste feodale resten in zijn land. De regering maakte ondertussen de balans op. Via een wet *concernant les droits seigneuriaux dans cette province* werd geregeld dat iedereen die nog met seigneuriale verplichtingen te maken had, deze voor 1 november 1928 bij het Statistisch Bureau van Québec kon melden. Toen bleken dat nog altijd 60.000 families te zijn, verspreid over 190 voormalige heerlijkheden. Zij moesten gezamenlijk jaarlijks meer dan 200.000 Canadese dollar opbrengen, gekapitaliseerd kwam dat neer op een kleine 3,5 miljoen dollar.

In 1935 werd het *Syndicat national du rachat des rentes seigneuriales* opgericht met als doel om de laatste seigneuriale banden tussen seigneurs en *censitaires* door te snijden. Teneinde dit doel te bereiken werd een ingenieuze regeling getroffen. Het syndicaat controleerde (nogmaals) alle claims van de heren. Het stelde vervolgens een krediet van drie miljoen Canadese dollar beschikbaar waarmee 800 gemeenten die laatste seigneuriale rechten afkochten. De *rente* die de *censitaires* nog moesten betalen werd omgezet in een gemeentelijke belasting. Dit belastinggeld stelde de gemeenten weer in staat hun lening aan het syndicaat terug te betalen. In 1940 ging de regeling in. Op 9 november 1940 stelde *La Presse:* 'Les rentes seigneuriales disparaissent du Québec'; *L'Action catholique* schreef: 'Les rentes seigneuriales payées une dernière fois.' Dat gebeurde op 11 november van dat jaar, de dag dat eeuwenlang de *rente* was betaald. Een jaar later al kon het syndicaat ongeveer de helft van de schadeloosstelling van de heren betalen. Deze regeling gold voor 41 jaar en dus tot 1981, maar al in 1970 was de

---

39 T.D. Bouchard, *Le rachat des rentes seigneuriales. Discours prononcé à la Législature de Québec le mercredi 17 février 1926* (Saint-Hyacinthe, 1926), 3.

40 J. Nicolas, 'La fin du régime seigneurial en Savoie (1771-1792)', *L'abolition de la féodalité dans le monde occidental* (2 dln.; Paris, 1971), I, 27-107; M. Bruchet, *L'abolition des droits seigneuriaux en Savoie (1761-1793)* (1908; herdruk, Marseille, 1979), 638.

Standbeeld van de in 1654 geadelde Guillaume Couillard de l'Espinay (1591-1663) in Québec. Hij is een directe voorvader van de huidige premier van Québec, Philippe Couillard de L'Espinay (*foto Jean Gagnon*)

zaak rond en losten de gemeenten hun laatste verplichtingen af.

Ongeveer 550 *seigneurs* en *seigneuresses* ontvingen tussen 1940 en 1950 een schadeloosstelling. Daaronder bevonden zich, de eeuwige opkomst van de burgerij ten spijt, nog altijd families uit de *noblesse coloniale*, dat wil zeggen uit de tijd van voor de Engelse verovering van Frans-Canada, al waren het er niet veel. Twee heerlijkheden, Saint-Ours en Saint-Denis, zijn zelfs twee eeuwen in handen van dezelfde adellijke families gebleven.[41] Alhoewel deze laatste leden van de Canadese *noblesse seigneuriale* in het midden van de twintigste eeuw geen belangrijke positie meer hadden te midden van de andere bezitters van heerlijkheden, heeft hun standsbesef daar niet onder geleden. Interessant is in dit verband een citaat van de premier van Québec uit 1930,

41 Bibliothèque et Archives nationales du Québec, centre de Québec, (BAnQ) E39, S100, SS1, rapports 28, 29; A. Greer, *Habitants, marchands et seigneurs. La société rurale du Bas-Richelieu 1740-1840*, vert. uit het Engels (Sillery, 2000) 143; Morissette, 'Les persistances'.

Louis-Alexandre Taschereau, zelf afkomstig uit een oudadellijk geslacht en eigenaar van seigneuriale rechten. Op een bijeenkomst van de prestigieuze *Canadian Club* in Toronto zei hij: 'Mocht u twijfelen aan de overlevingskansen van de adellijke families (in Québec), dan noem ik u hier de namen van degenen onder hen die tot op de dag van vandaag actief zijn in het maatschappelijk leven.' En hij vervolgde met een lijstje van een tiental adellijke geslachten, waarvan de leden in heden en verleden te vinden waren in het militaire en juridische establishment.[42]

Conclusie

Vanaf het begin van zijn implementering in Frans-Canada in de vroege zeventiende eeuw tot aan zijn (langzame) verdwijning in de twintigste, heeft het seigneuriale stelsel, al werd het steeds zwakker, (mede) het kader bepaald van de sociale verhoudingen en de manier waarop het gebied werd gekoloniseerd. Binnen dat stelsel met zijn ingebouwde sociale ongelijkheid had de adel samen met de kerk een prominente plaats in het gebied aan de oevers van de Sint-Laurens. Het seigneuriale stelsel heeft zelfs de verovering van Frans-Canada door Engeland in de Zevenjarige oorlog en het vertrek van een deel van de adel overleefd. Het pragmatische Engelse bewind liet het systeem namelijk goeddeels ongemoeid, zoals zij ook de andere Franse instituties en de vooraanstaande positie van de katholieke kerk liet voortbestaan. De overwinnaars zagen de heerlijkheden, als hun eigenaars na de nederlaag waren vertrokken, zelfs als prestigeobjecten die konden worden uitgedeeld aan gunstelingen van de nieuwe machthebbers. De voornaamste reden dat de Engelse bestuurders geen haast maakten was evenwel dat de rechten verbonden aan het bezit van een heerlijkheid werden gezien als rechtmatig eigendom. Dat betekende minstens dat de heren bij afschaffing van het stelsel gecompenseerd dienden te worden en dat was nog zo eenvoudig niet omdat de *censitaires* de gevraagde bedragen niet gemakkelijk konden opbrengen.

De 'heren' zelf verschoten in sociaal opzicht onder het Engelse bewind wel van kleur. Geleidelijk aan, en niet eensklaps na het vertrek van een belangrijk deel van de adel in 1763, raakten steeds meer heerlijkheden in handen van Engelsen en van gegoede burgers. Dat onder druk van de economische en kapitalistische ontwikkelingen de heerlijkheden geleidelijk aan een anachronisme werden, zal niet verbazen. Verbazender is hoe lang de sporen van het systeem, tot op de dag van vandaag zichtbaar zijn gebleven in het landschap en de toponymie van het gebied. Zelfs de aanwezigheid van de oude adel is nog merkbaar. Voornoemde Louis-Alexandre Taschereau was premier van Québec van 1920 tot 1936 en maakte het einde van het seigneuriale stelsel dus nog zelf mee. Maar het meest sprekende voorbeeld is wel Philippe Couillard de L'Espinay, premier van Québec sinds 2014. Hij stamt af van de eerste in Québec geadelde familie.

42 L.A. Taschereau, 'La noblesse canadienne-française', *La revue moderne*, XI (1930) 9.

Benoît Grenier en Wybren Verstegen

Nobility and seigneuries in Québec

The rise and survival of a social group and a feudal institution (c. 1600-2000)

The colonization of French Canada started in the late sixteenth century. In Québec a seigneurial system was implemented, dominated by nobles. Not all *seigneurs* were noble though. A few of the larger *seigneuries* belonged to the clergy and others to non-noble bourgeois families or even farmers. In 1763 French Canada was occupied by the English and some of the French noble families migrated to France. Though even some of the English 'liberators' wanted to abolish the seigneurial system, English governors accepted *tout court* the legal system installed by the French. Formally, the seigneurial system was abolished in 1854, but the remnants remained in place until around 1980. In the end, supplied with loans by the government, local communities bought up the (last) seigneurial rights. The population was taxed to pay back the loan. Meanwhile, the number of noble seigneurs had slowly diminished, but in the nineteen thirties and even today, we can find old noble families within the elite of Québec.

Benoît Grenier is professor in the history department at the University of Sherbrooke, Canada. His research is on pre-industrial Québec. Publications include Seigneurs campagnards de la nouvelle France (2007) and Brève histoire du régime seigneurial (Boréal, 2012). He was awarded the Hilda Neatby Prize for best article on women's history (2012) for his research on seigneuresses in the Saint Lawrence Valley.

Faculté des lettres et sciences humaines, Université de Sherbrooke, 2500 boulevard de l'Université Sherbrooke, Québec J1K 2R1, Canada – benoit.grenier2@usherbrooke.ca

Dr. Wybren Verstegen teaches Global History and the history of the United States at the Vrije Universiteit in Amsterdam. His dissertation about nobility and society in the revolutionary era in the district of Veluwe (in the east of the Netherlands), was published in 1989. He recently published a book and some articles about nature protection on estates in the Netherlands in the twentieth century.

Faculteit Geesteswetenschappen, Vrije Universiteit Amsterdam, De Boelelaan 1105, 1018 HV Amsterdam – s.w.verstegen@vu.nl

VIRTUS 24

Adel en heerlijkheden in Québec. De opkomst en het voortleven van een sociale groep en een feodaal instituut (ca. 1600-2000) 9
Benoît Grenier en Wybren Verstegen

Handel in heerlijkheden. Aankoop van Hollandse heerlijkheden en motieven van kopers, 1600-1795 31
Maarten Prins

Beschermd en berucht. De manoeuvreerruimte van jonker Ernst Mom binnen het rechtssysteem van zestiende-eeuws Gelre 57
Lidewij Nissen

Prussia's Franconian undertaking. Dynasty, law, and politics in the Holy Roman Empire (1703-1726) 75
Quinten Somsen

Gutsbesitzer zwischen Repräsentation und Wirtschaftsführung. Das Gut Nordkirchen in Westfalen im 18. und 19. Jahrhundert 105
Friederike Scholten

Adel op de pastorie. Aristocratische huwelijken van predikanten in de negentiende eeuw 129
Fred Vogelzang

VIRTUS

24 | 2017

9 789087 047252